

Ks. ROMAN PINDEL

Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie

NOWA RETORYKA W UJĘCIU CHAIMA PERELMANA ORAZ LUCIE OLBRECHTS-TYTECA W KONTEKŚCIE BADANIA TEKSTU BIBLIJNEGO

Nowa retoryka – jak sama nazwa wskazuje – zawiera elementy sztuki perswazji znanej od starożytności, a zarazem jest „nowa” z racji powtórných swych narodzin w XX w. Znajduje ona zastosowanie w badaniu tekstu biblijnego pod nazwą *new rhetoric*, by odróżnić ją od podobnych metod analizy retorycznej, określaných jako *rhetorical analysis*, czy *rhetorical criticism*. Zasady nowej retoryki zamierzamy przedstawić głównie na podstawie dzieła *Traité de l'Argumentation. La nouvelle rhétorique* autorstwa Chaima Perelmana oraz Lucie Olbrechts-Tyteca¹. Przywoływane zaś przykłady z Biblii mają unaocznic możliwość jej zastosowania do analizy tej Księgi. Niniejsze opracowanie jednak nie rości sobie pretensji do formułowania metodologicznych wskazań dla takiej analizy ani całościowego omówienia poglądów Chaima Perelmana, czy też wyczerpującego przedstawienia nowej retoryki.

I. KONTEKST HISTORYCZNY NOWEJ RETORYKI

Zanim przejdziemy do omówienia nowej retoryki, wskażemy na okoliczności jej powstania oraz na podobne do niej metody podejścia do tekstu.

1. Początki nowej retoryki i krytyki retorycznej

Jako umowny początek nowej retoryki przyjmuje się rok 1936, kiedy to ukazała się praca Ivora Armstronga Richardsa *The Philosophy of Rhetoric* (Chicago). Stała się ona programową wypowiedzią nowej szkoły, określonej później jako *new rhetoric*. Stanowiła jedną z odpowiedzi na niewystarczalność dominującego w badaniach literackich strukturalizmu.

---

¹ Posiłkujemy się także polskim wydaniem innego dzieła tegoż autora: *Logika prawnicza. Nowa retoryka*, tłum. T. Pajor, Warszawa 1983.

Nowe ukonstytuowanie się retoryki (*new rhetoric*) wiązało się z faktem, że antyczna retoryka grecko-rzymska, rozwijana i doceniana nieprzerwanie do XVIII w., musiała teraz być na nowo zorganizowana i przepracowana. Nowa retoryka stała się częścią teorii komunikacji, zwłaszcza masowej, zajmując się przede wszystkim zagadnieniem perswazji, i to nie tylko werbalnej. Znalazła też szybko zastosowanie w propagandzie, reklamie, polityce i badaniach literackich. Opracowania powstałe na gruncie nowej retoryki, często interdyscyplinarne, korzystają z takich dziedzin wiedzy, jak filozofia, literaturoznawstwo, lingwistyka, semiotyka, psychologia, psychologia społeczna, psycholingwistyka, socjologia².

Z czasem nowa retoryka znalazła zastosowanie także w badaniach tekstów biblijnych, a egzegeci stosujący tę metodę sięgnęli po teoretyczne opracowania zaliczane do *new rhetoric* takich autorów, jak Chaim Perelman³ oraz Kenneth Burke⁴. Bodaj najczęściej korzysta się z opracowania o charakterze filozoficznym *Traité de l'Argumentation. La nouvelle rhétorique*⁵, którego współautorami są Chaim Perelman oraz Lucie Olbrechts-Tyteca.

Niemal równocześnie z zastosowaniem nowej retoryki (*new rhetoric*) do badań tekstów biblijnych pojawiła się metoda określana jako *krytyka retoryczna* (*rhetorical criticism*)⁶. Obie metody różnią się między sobą w wielu punktach. Przedstawiciele *rhetorical criticism* w badaniach biblijnych odwołują się do klasycznej retoryki grecko-rzymskiej, którą uznają

² Współczesna teoria tekstu (także dziedzina interdyscyplinarna) zajmuje się zorganizowaniem wypowiedzi na poziomie ponadzdaniowym, a co było od dawna przedmiotem zainteresowania retoryki. Niższe poziomy (fonetyka, morfologia, składnia) stanowią domenę gramatyki. Por. J. Ziomek, *Retoryka opisowa*, wyd. 2, Wrocław 2000, s. 13.

³ Do najważniejszych dzieł tego autora można zaliczyć: *Traité de l'Argumentation. La nouvelle rhétorique*, Paris 1958 (napisane wraz z L. Olbrechts-Tyteca); *Justice et Raison*, Bruxelles 1963; *Le champ de l'argumentation*, Bruxelles 1970; *L'empire rhétorique. Rhétorique et l'argumentation*, Paris 1977; *Logique juridique. Nouvelle Rhétorique*, Paris 1979 (wyd. 2; polskie tłum.: *Logika prawnicza. Nowa retoryka*, tłum. T. Pajor, Warszawa 1983); *The New Rhetoric and The Humanities. Essays on Rhetoric and Its Applications*, Dordrecht–Boston–London 1979. Bibliografia prac tego autora zawarta jest w: „Revue internationale de philosophie” 1979, 127–128, s. 329–342.

⁴ Jest on autorem dwóch prac przywoływanych w badaniach biblijnych: *A Rhetoric of Motives*, Berkeley 1969 oraz *The Rhetoric of Religion. Studies in Logology*, Berkeley 1970.

⁵ Pierwsze wydanie: *Presses universitaires de France 1958* (wyd. 3: Bruksela 1976). My korzystamy z tłumaczenia angielskiego *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*, trans. J. Wilkinson–P. Weaver, Notre Dame 1969 (drugie wydanie angielskie w 1971 r.). Dostępne jest także tłumaczenie na język włoski: *Trattato dell'argomentazione. La nuova retorica*, Torino 1966. W języku polskim dotąd ukazały się cztery publikacje Chaima Perelmana: *O sprawiedliwości* (tłum. W. Bieńkowska, Warszawa 1959), *Logika prawnicza. Nowa retoryka* (tłum. T. Pajor, Warszawa 1983), *Analogia i metafora w nauce, poezji i filozofii* (tłum. J. Lalewicz, „Pamiętnik Literacki” 1971, z. 3), *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja* (tłum. M. Chomicz, Warszawa 2002). W dalszej części pracy używamy skrótu: Perelman (z podaniem paragrafu, ewentualnie tytułu rozdziału i strony), odwołując się do angielskiego tłumaczenia *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*, trans. J. Wilkinson–P. Weaver, Notre Dame 1969. Natomiast skrót: *Logika* odnosi się do polskiego tłumaczenia *Logika prawnicza. Nowa retoryka*, tłum. T. Pajor, Warszawa 1983.

⁶ Zwana też analizą retoryczną (*rhetorical analysis*). W języku włoskim używa się określenia *analisi retorica*; we francuskim – *critique rhétorique* lub *analyse rhétorique*; w niemieckim – *die rhetorische Analyse*.

za uniwersalny model sztuki perswazji. Dodatkowo jeszcze uzasadniają jej zastosowanie do interpretacji Biblii faktem, że kultura grecko-rzymska była „retoryczna”, a przynajmniej niektórzy z autorów natchnionych mogli osiąść wykształcenie retoryczne lub przejąć pewne elementy tej sztuki. Natomiast zwolennicy *new rhetoric* są skłonni korzystać z opracowań retoryki od starożytności aż do czasów nam współczesnych. Nowa retoryka zakłada, że każda wypowiedź ma charakter perswazyjny, niezależnie od wykształcenia w tej sztuce. Każdy bowiem, kto formułuje jakąkolwiek wypowiedź, czyni to w celu przekonania innych do zawartych w niej treści.

2. Krytyka retoryczna

Krytyka retoryczna (*rhetorical criticism*) stanowi już dopracowaną, choć wciąż dyskutowaną metodę. Jej zasady dla analizy tekstów biblijnych sformułował amerykański znawca retoryki antycznej, George A. Kennedy⁷, bywa zaś zwykle realizowana w pięciu krokach:

- 1) określenie granic „jednostki retorycznej”,
- 2) opis „sytuacji retorycznej” i określenie „retorycznego problemu”,
- 3) badanie zorganizowania materiału,
- 4) odtworzenie *dispositio*,
- 5) ocena „skuteczności retorycznej”.

„Jednostka retoryczna” obejmować może zarówno całe pismo (list, ewangelia), jak i dużą jego partię (np. rozdział), akapit lub jego fragment. Najbardziej problematyczne w tej metodzie jest uzasadnienie zastosowania modelu właściwego dla całej mowy do wyodrębnionego fragmentu, np. do rozdziału listu⁸. W praktyce często „jednostkę retoryczną” stanowi perykopa w kategoriach *Formgeschichte*, rozdział lub kilka rozdziałów.

Opis „sytuacji retorycznej” odpowiada określeniu: *Sitz im Leben* w metodzie historyczno-krytycznej. Akcent w analizie retorycznej jest jednak położony na precyzowaniu okoliczności, które sprowokowały analizowaną wypowiedź. Uznaje się przy tym, że można określić „sytuację retoryczną” przez proste formułowanie „antytetycznych” stwierdzeń wobec treści zawartych w analizowanym tekście⁹. Określenie bowiem faktycznego stanowiska adresatów perswazji wymaga uwzględnienia wielu okoliczności¹⁰. Problematyczne jest także oddzielanie tak rozumianej „sytuacji

⁷ Por. G. A. Kennedy, *New Testament Interpretation Through Rhetorical Criticism*, London 1984.

⁸ Por. H.-J. Klauk, *Die antike Briefliteratur und das Neue Testament. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*, Paderborn 1998, s. 178 (Urban-Taschenbücher 2022).

⁹ Wskazuje się przy tym na monografię G. Lyonsa jako szczególnie obciążoną takim właśnie błędem w odniesieniu do określenia poglądów oponentów Pawła w Galacji. Por. G. Lyons, *Pauline autobiography. Toward a New Understanding*, Atlanta 1985 (SBL Dissertation Series 73).

¹⁰ Wskazania metodyczne odnośnie do interpretacji danych zawiera publikacja: J. M. G. Barclay, *Mirror-Reading a Polemical Letter: Galatians as a Test Case*; [w:] *The Pauline Writings*, ed. E. Porter, C. A. Evans, Sheffield 1995, s. 247–267.

retorycznej” od kontekstu historycznego i teologicznego w analizie tekstów biblijnych¹¹.

Określenie „problemu retorycznego”, w ujęciu George’a A. Kennedy’ego, oznacza sprecyzowanie *σπάσις* (istota dyskutowanego problemu)¹², obojętne czy idzie o kolejne zagadnienie podejmowane w którymś z Listów Pawła, czy o mowę w Dziejach Apostolskich, czy też którąś z kontrowersji Jezusa z faryzeuszami. Z ustalonego „problemu retorycznego” wynika zastosowany rodzaj mowy – według klasycznego trójpodziału różni się mowę sądową, doradczą i pochwalną¹³.

„Zorganizowanie materiału” oparł George A. Kennedy na trzech (z pięciu) etapach retorycznego postępowania według Arystotelesa: *inventio*, *dispositio* i *elocutio* (pomysł, układ, styl). „Pomysł” to przyjęte w argumentacji odwołanie się do LOGOS, PATOS i ETOS. W metodzie amerykańskiego klasycysty idzie o zbadanie, na czym opiera się siła perswazji: czy na uzasadnieniu logicznym, oddziaływaniu emocjonalnym na słuchaczy, czy na odwołaniu się do autorytetu (cech osobowych) autora wypowiedzi¹⁴. Zorganizowanie materiału w spójny wywód podlega ocenie w ramach części badań określonych jako „układ”. Tu także ma miejsce opis zastosowania i realizacji wzorców mowy sądowej, doradczej i pochwalnej. W ramach badania „stylu” omawia się zastosowane w wypowiedzi środki kompozycji (figury mowy i figury myśli).

Wreszcie, określa się strukturę perswazji w jej retorycznych elementach, formułując tzw. *dispositio*. Badanie kończy ocena „skuteczności retorycznej”, dokonana ze względu na użyte środki retoryczne¹⁵.

3. Ocena krytyki retorycznej

George A. Kennedy słusznie zwraca uwagę na fakt, że Biblia była słuchana, a więc argumentacja musiała uwzględniać linearny przekaz kolejnych „porcji” perswazji. Ten postulat powinien być uwzględniany w analizie tekstów biblijnych. Trudno jednak zgodzić się z tezą amerykańskiego znawcy retoryki antycznej, iż opracowana przez niego metoda (*rhetorical criticism theory*) opisuje uniwersalny (dotyczący wszystkich ludzi i wszystkich

¹¹ To zarzuca się m.in. monografii R. Jewetta (*The Thessalonian Correspondence. Pauline Rhetoric and Millenarian Piety*, Philadelphia 1986). Por. C. C. Black, *Rhetorical Criticism and Biblical Interpretation*, „The Expository Times” [dalej: ET] 1989, 100, s. 255.

¹² Por. G. A. Kennedy, *New Testament Interpretation...*, s. 97–156.

¹³ Tak np. problem podjęty w 2 Kor wymaga „sądowego” uzasadnienia postęgu Pawła w przeszłości, przy odwołaniu się do prawdy i sprawiedliwości.

¹⁴ M. Black podaje przykłady nowotestamentalne: etos – Mk 1,22, patos – Dz 2,37, logos – Hbr 1,1–2,14. Por. C. C. Black, *Rhetorical Criticism and Biblical Interpretation*, ET 1989, 100, s. 254–255.

¹⁵ Metodę w języku polskim omawia R. Bartnicki, *Ewangelie synoptyczne. Geneza i interpretacja*, wyd. 2, Warszawa 1996, s. 314; G. Rafiński, *Metoda retoryczna we współczesnej biblistyce*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1993, R. 46, z. 3–4, s. 144–145.

czasów) fenomen retoryki, tyle że w terminologii starożytnych Greków¹⁶. Same bowiem teksty biblijne zawierają przykłady perswazji zasadniczo różne od grecko-rzymskich zasad retoryki. Rygorystyczne wtlaczanie argumentacji semickiej w ramy klasycznej retoryki grecko-rzymskiej sprawia, że ramy te zostają „rozsadzone” przez elementy argumentacji proweniencji judaistycznej, czy odrębną stylistykę¹⁷. Ma to miejsce, gdy np. usiłuje się określić gatunek jednostki retorycznej w tekście biblijnym w kategoriach trzech rodzajów mowy, czy też wtłoczyć jednostkę retoryczną w sposób sztywny w gotową *dispositio* mowy.

Zaproponowana przez George’a A. Kennedy’ego metoda jest podejmowana przez wielu egzegetów¹⁸. Zastosowano ją najpierw do krótkich tekstów, później do dłuższych fragmentów. Uzasadniano z jej pomocą brak integralności całej księgi lub fragmentu¹⁹. Podjęto próby wiązania rezultatów analizy retorycznej z uwarunkowaniami socjalnymi wypowiedzi²⁰. W analizie retorycznej koncentrowano się na różnych aspektach wypowiedzi. Badano więc m.in. funkcję antytezy²¹, pytania retorycznego²², cytatów (Wilhelm Wuellner), czy użytego słownictwa (M. Silva)²³. Klasycznym podręcznikiem dla egzegetów stosujących metodę George’a A. Kennedy’ego stała się pozycja Heinricha Lausberga *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft* (Bd. 1–2, München 1960)²⁴. Ta obszerna i bardzo szczegółowa synteza klasycznej retoryki grecko-rzymskiej stanowi bowiem doskonałe narzędzie w badaniu całości procesu perswazji²⁵.

¹⁶ Por. G. A. Kennedy, *New Testament Interpretation...*, s. 8–11.

¹⁷ Por. Ph. H. Kern, *Rhetoric and Galatians...*, s. 55.

¹⁸ Do jej rozpowszechnienia przyczyniła się na pewno krytyczna i metodyczna publikacja, testująca metodę w odniesieniu do I Kor 9, autorstwa W. Wuellnera. Por. W. Wuellner, *Where Is Rhetorical Criticism Taking Us?*, „The Catholic Biblical Quarterly” 1987, 49, s. 448–463. A. H. Snyman ujmuje podobną metodę w 4 kroki. Por. A. H. Snyman, *Style and the Rhetorical Situation of Romans 8,31–39*, „New Testament Studies” [dalej: NTS] 1988, 34, s. 218–231. Bardziej modyfikuje wskazania G. A. Kennedy’ego E. Schüssler Fiorenza. Por. E. Schüssler Fiorenza, *Rhetorical Situation and Historical Reconstruction in 1 Corinthians*, NTS 1987, vol. 33, s. 386–403.

¹⁹ Fragmentem I Kor 8–10 z punktu widzenia retoryki epistolarniej zajmował się w swojej monografii H. Probst, *Paulus und der Brief. Die Rhetorik des antiken Briefes als Form der paulinischen Korintherkorrespondenz* (I Kor 8–10), Tübingen 1991.

²⁰ Np. S. K. Stowers, *Social Status, Public Speaking and Private Teaching. The Circumstance of Paul’s Preaching Activity*, „Novum Testamentum” 1984, 26, 1, s. 59–82.

²¹ Por. N. Schneider, *Die rhetorische Eigenart der paulinischen Antithese*, Tübingen 1970.

²² Por. W. Wuellner, *Paul as Pastor. The Function of Rhetorical Questions in First Corinthians*; [w:] *L’Apôtre Paul. Personnalité, style et conception du ministère*, par A. Vanhoye etc, Leuven 1986, s. 49–77 (BETHL 73).

²³ Por. B. L. Mack, *Rhetoric and the New Testament...*, s. 21.

²⁴ We wstępie do jej amerykańskiego wydania (H. Lausberg, *Handbook of Literary Rhetoric. A Foundation for Literary Study*, trans. M. T. Bliss, A. Jansen, D. E. Orton, Leiden 1998) G. A. Kennedy uznaje ją za klasyczne narzędzie do analizy retorycznej, odwołującej się do zasad retoryki antycznej.

²⁵ Polski bibliista ma do dyspozycji dobry podręcznik, który łączy wiedzę starożytnych ze współczesnymi oczekiwaniami wobec sztuki perswazji: M. Korołko, *Sztuka retoryki. Przedwodnik encyklopedyczny*, wyd. 2, Warszawa 1998.

George A. Kennedy zdystansował się od Form- i Redaktionsgeschichte, które koncentrują się na pracy redaktora i jego intencji teologicznej²⁶. Odciał się także od krytyki literackiej określanej jako *new criticism*. Gdy bowiem *new criticism* (uwzględniający retorykę) zajmuje się interakcją tekstu ze współczesnym czytelnikiem, *rhetorical criticism* odczytuje Biblię tak, jakby była czytana przez chrześcijan antycznych, członków społeczeństwa używającego na co dzień języka greckiego, zaznajomionych z kulturą retoryczną swojej epoki²⁷. Jeden z przedstawicieli metody *rhetorical criticism*, Duane Francis Watson, twierdzi, że umożliwia ona odbiór tekstu zbliżony do tego, jaki był właściwy dla zamierzonego odbiorcy w I w., a samą metodę sytuuje „between ahistorical literary criticism and historical-criticism”²⁸.

II. ZAŁOŻENIA NOWEJ RETORYKI

Niektóre założenia nowej retoryki omówimy w trzech punktach: kontekst filozoficzny, specyfika nowej retoryki, audytorium i założenia wstępne.

1. Kontekst filozoficzny

Od Arystotelesa bierze swój początek rozróżnienie na rozumowanie *analityczne* (zawierające dowodzenie naukowe, apodyktyczne, rzetelne) oraz *dialektyczne*²⁹. Pierwsze z nich wychodzi z przesłanek koniecznych lub przynajmniej niewątpliwie prawdziwych i może (dzięki niezawodnym sposobom wnioskowania) dochodzić do wniosków koniecznych i prawdziwych. Rozumowanie *analityczne* zmierza do prawdy materialnej, czyli obiektywnej, a znajduje zastosowanie w różnych dziedzinach wiedzy (dowody naukowe)³⁰. Na straży poprawności rozumowania *analitycznego* stoi logika formalna.

²⁶ Mimo podobieństwa terminologicznego (*rhetorical criticism*) nie można utożsamiać nowej retoryki, której twórcą jest J. Muilenburg (uczeń Gunkela), z metodą G. A. Kennedy'ego. J. Muilenburg rozumiał bowiem *rhetorical criticism* jako rodzaj *literary criticism*, zajmujący się przede wszystkim kompozycją ze względu na argumentację. Tym samym nie kwestionował *Gattungsforschung*, ale starał się uzupełnić tę metodę o elementy, które – jego zdaniem – były w niej zapoznane. Metoda J. Muilenburga – przy jej specyfice – jest przydatna w badaniach niektórych tekstów Pisma Świętego (zwłaszcza poetyckie partie ST). Por. J. Muilenburg, *Form Criticism and Beyond*, „Journal of Biblical Literature” 1969, 88, s. 1–18; Por. R. D. Jr. Anderson, *Ancient Rhetorical Theory and Paul...*, s. 18–19.

²⁷ Por. G. A. Kennedy, *New Testament Interpretation...*, s. 10; R. D. Jr. Anderson, *Ancient Rhetorical Theory and Paul...*, s. 24.

²⁸ D. F. Watson, *Rhetorical Criticism of the New Testament*, Leiden 1994, s. 110.

²⁹ Por. Arystoteles, *Topiki I, 1, 100b* oraz *Analitiki*.

³⁰ Logiką, sądem, wnioskowaniem, dowodzeniem i definiowaniem zajmuje się Arystoteles w pismach *Organon*, z których jedno zatytułowane *Topiki* mówi o miejscach wspólnych (*topoi koinoi, loci communes*).

Rozumowanie *dialektyczne* opisuje Arystoteles w *Retoryce*³¹, *Topikach* i *Sofizmatach*. Znajduje ono zastosowanie w rozważaniach, sporach i w ocenie relacji między faktami a przepisami lub normami powszechnie obowiązującymi a prawami i interesami partykularnymi (np. orzecznictwo sądowe). Rozumowanie *dialektyczne* służy przekonywaniu w dyskusji, tj. z jednej strony jest pomocne w krytyce przekonań przeciwnika, z drugiej – w obronie i uzasadnianiu własnych racji³². Rozumowanie tego typu jest także właściwe w procesie nakłaniania do podjęcia pożądanej decyzji.

Jeżeli rozumowanie *analityczne* stosuje sylogizm *logiczny* (logika formalna), to *dialektyczne* – sylogizm *dialektyczny*, zwany *entymematycznym*³³. W sylogizmie *dialektycznym* nie wszystkie przesłanki zostają wypowiedziane (niektóre pozostają domyślne). Te zaś, które wypowiadamy, są tylko prawdopodobne lub możliwe. Tak zbudowany dyskurs perswazyjny ma doprowadzić do podjęcia decyzji³⁴. Gdy jednak w sylogizmie *logicznym* wniosek wynika z przesłanek w sposób konieczny³⁵, to w sylogizmie *dialektycznym* przejście od argumentów do decyzji nie jest konieczne³⁶. Po zapoznaniu się z rozumowaniem zawartym w entymemacie można bowiem podjąć decyzję zgodnie z zawartym wnioskiem, ale możliwa jest także decyzja przeciwna albo brak decyzji³⁷.

Nowa retoryka zajmuje się argumentacją i jej technikami w tekstach filozoficznych, religijnych, etycznych, estetycznych, politycznych i prawnych, w których występuje sprzeczność opinii. Dla jej przewyższenia w tej grupie tekstów stosuje się techniki perswazji, jak wykazały to badania logiczne Chaima Perelmana i Lucie Olbrechts-Tyteca. Rozstrzygnięcia w dziedzinie sprawiedliwości, piękna, dobra, wartości podejmuje się poprzez spór, dyskusję i rozważanie, używając przy tym dialektyki. Dzięki niej i technikom retorycznym przechodzi się od braku zgody (*dissensus*) do jej osiągnięcia (*consensus*) w kwestii wartości i ich uhierarchizowania. *Zgoda* dotyczyć może wielu osób, które będą przekonywane, albo jednej osoby, która sama rozważa spór wewnętrzny. W jaki sposób osiąga się taką *zgode* – jest to kluczowy termin w ujęciu nowej retoryki Chaima Perelmana

³¹ Pierwsze zdanie Arystotelesowej *Retoryki* brzmi: „Retoryka jest antystrofą dialektyki”, a więc obie są podobne i analogiczne wobec siebie. Por. Arystoteles, *Retoryka-poetyka*, tłum. H. Podbielski, Warszawa 1988, s. 369.

³² Por. Arystoteles, *Topiki. O dowodach sofistycznych*, tłum. K. Leśniak, Kraków 1978, s. 242.

³³ Por. tenże, *Retoryka* I, 2 [1356 b]; *Topiki* 105a, s. 10–19.

³⁴ Por. tenże, *Retoryka* II, 18 [1391 b 8].

³⁵ Np. sylogizm typu:

M a P

S a M

S a P

brzmi: Każdy człowiek jest śmiertelny. Każdy Polak jest człowiekiem. → Każdy Polak jest śmiertelny.

³⁶ Entymemat (*en thymō* – w umyśle; *to enthymēma*) jest narażony na niepoprawność z dwóch powodów: może zawierać ukrytą (w umyśle) przesłankę błędną albo też zawierać błąd logiczny.

³⁷ Por. Logika, s. 29–30.

– omawia *Traktat o argumentacji* jego autorstwa i Lucie Olbrechts-Tyteca. Składa się on z trzech części: Pierwsza przedstawia zagadnienia fundamentalne (strukturalne) dla argumentacji, druga opisuje elementy stanowiące punkt wyjścia perswazji, trzecia zaś – techniki argumentacji³⁸.

2. Specyfika nowej retoryki

Chaim Perelman odwołuje się do najbardziej szerokiej definicji retoryki, sformułowanej przez Arystotelesa: „Umiejętność metodycznego odkrywania tego, co w odniesieniu do każdego przedmiotu może być przekonywające” (*Retoryka* I, 2 [1355 b 26–27])³⁹. Rozwijając ją, Chaim Perelman przedmiotem retoryki czyni analizę technik dyskursywnych, które mają na celu wywołanie lub wzmocnienie poparcia twierdzeń przedkładanych do akceptacji⁴⁰. Takie określenie retoryki uzupełnia o cztery uwagi:

1) „Retoryka stara się przekonywać za pomocą dyskursu”⁴¹. Idzie więc o przekonanie osoby do jakiejś decyzji poprzez perswazję słowną, w której może się znaleźć groźba i obietnica, a także odwołanie się do emocji i autorytetu. Nie jest właściwe dla tego typu przekonywania dowodzenie logiczne, przeprowadzenie doświadczenia, stosowanie przemocy (tortury, szantaż), przekupstwa czy uwodzenia.

2) „Retoryka ma zastosowanie w sytuacji, gdy logika formalna jest bezsilna”, a więc gdy przesłanki nie są przyjmowane za prawdziwe i oczywiste, gdy odnoszą się do pojęć dyskutowanych, niejasnych i niewyraźnych.

3) „Stopień akceptacji jakiegoś twierdzenia może być różny”, gdy spór dotyczy nie prawdy (oczywistej), lecz wartości. Fakty i prawdy dają się pogodzić, a dwa zdania oczywiste nie mogą głosić stwierdzeń sprzecznych z sobą. Wartości są natomiast w różny sposób oceniane, a wybierając jedną, poświęca się inną (nie wartość pozorną, ale niżej stojącą w hierarchii wartości wybierającego). Miarą przekonania do jakiejś wartości jest to, jakie wartości jest dla niej gotów poświęcić wybierający⁴².

³⁸ Part I. The Framework of Argumentation; Part II. The Starting Point of Argumentation; Part III. Techniques of Argumentation.

³⁹ Tłum. H. Podbielski; cyt. za: Arystoteles, *Retoryka-poetyka...*, s. 66. Najbardziej rozpoznana w kulturze europejskiej jest definicja Kwintyliana „Ars bene dicendi”, którą formuluje w kontekście omawianych przez siebie przeszło 20 definicji (por. *Kształcenie mówcy*, II, 15, s. 1–38). Pozostaje ona w związku z określeniem retora: „vir bonus dicendi peritus”. Por. J. Ziomek, *Retoryka opisowa...*, s. 10.

⁴⁰ Logika, s. 145.

⁴¹ Por. Perelman § 1 (Demonstration and Argumentation), s. 13–14; Perelman § 13 (Argumentation and Violence), s. 54–59.

⁴² Abraham przyjmuje życie swego syna Izaaka za wartość, którą jest gotów poświęcić dla większej wartości, jaką jest posłuszeństwo Bogu (por. Rdz 22, 12, 16). Męczennicy godzą się na śmierć nie z względu na absolutne odrzucenie wartości życia, ale z powodu przekonania o wyższości innych wartości.

4) „Retoryka odnosi się nie do prawdy (to jest domeną logiki formalnej i nauki), ale do przekonania”⁴³. Prawda jest bezosobowa, a jej uznanie lub zakwestionowanie nie zmienia jej charakteru, przekonanie zaś dotyczy osób, do których jest skierowana argumentacja⁴⁴.

3. Audytorium i założenia wstępne

„Audytorium” należy do pojęć kluczowych w retoryce od starożytności⁴⁵. Wszyscy zgadzają się co do tego, że perswazja jest skuteczna pod warunkiem jej dostosowania do audytorium, do którego jest skierowana⁴⁶. Chaim Perelman definiuje audytorium dla nowej retoryki jako „zgrupowanie tych, których mówca chciałby przekonywać swoją argumentacją”⁴⁷.

Nowa retoryka nie przyjmuje żadnych ograniczeń co do audytorium, a więc analizuje perswazję adresowaną zarówno do grupy specjalistów, jak i laików w danej dziedzinie; do nieokreślonego tłumu, jak i pojedynczej osoby; do całej ludzkości i do siebie samego. W przypadku zróżnicowanego adresata perswazji najlepsza jest argumentacja adresowana do powszechnego audytorium, a więc taka, która jest do przyjęcia przez wszystkich⁴⁸. Możliwe jest jednak podzielenie audytorium i adresowanie perswazji wyłącznie do wybranej jego części (według różnych kryteriów i różnych środków)⁴⁹ albo przekonywanie pojedynczego słuchacza⁵⁰, albo też ujęcie argumentacji w formie przekonywania samego siebie⁵¹ – wszystko po to, by zmienić przekonanie faktycznego adresata perswazji.

⁴³ Por. Perelman § 6 (Persuading and Convincing), s. 26–31.

⁴⁴ Por. Logika, s. 145–47.

⁴⁵ W przypadku argumentacji można mówić o odbiorcy prymarnym i sekundarnym. Pierwszy jest realny i sformułowany (czytelnik zamierzony), natomiast drugi jest wtórny, przypadkowy, niezamierzony i niebrany pod uwagę ze względu na skutek perswazyjny. W mowie obrońcy w sądzie odbiorcą prymarnym jest sędzia i ława przysięgłych, zaś zgromadzona publiczność, oglądający transmisję z sali sądowej, czy czytelnicy sprawozdania są odbiorcą sekundarnym. Por. J. Ziomek, *Retoryka opisowa...*, s. 19–20.

⁴⁶ Starożytni teoretycy wymowy analizowali typy audytorium, przy czym problematycznym nie było jednorodne i wyspecjalizowane, ale nieokreślone – tłum (demos, populus). Por. M. Korolko, *Sztuka retoryki...*, s. 40–42.

⁴⁷ Perelman § 3 (The Speaker and His Audience), s. 19.

⁴⁸ Por. Perelman § 7 (The Universal Audience), s. 31–35.

⁴⁹ Por. Perelman § 4 (The Audience as a Construction of the Speaker). Eliakim, Szebna i Joach proszą przełożonego dworzan i rabsaka, posłanego przez króla asyryjskiego, by mówił do nich po aramejsku (2 Krl 18,26), gdy wyszli do niego przed mury Jerozolimy (2 Krl 18,17–18). On jednak chce być zrozumiany także przez ludzi przysłuchujących się z murów i mówi po hebrajsku (2 Krl 18,27–35). Paweł, po aresztowaniu w świątyni, do trybuna mówi po grecku (Dz 21,37), a gdy go przekał, by pozwolił mu przemówić do tłumów, odzywa się po hebrajsku (Dz 21,40).

⁵⁰ Por. Perelman § 8 (Argumentation Before a Single Hearer), s. 35–40. Pojedynczy słuchacz zastępuje całe audytorium. Przykładem biblijnym jest przekonywanie Hioba przez Elihu, które ma pomóc innym w zrozumieniu sensu niezawinionego cierpienia (por. Hi 36,1–37,24).

⁵¹ Por. Perelman § 9 (Self-Deliberating), s. 40–45. Ch. Perelman zauważa, że „rozważający podmiot jest postrzegany często jako wcielenie uniwersalnego audytorium” (tamże, s. 40). Biblijnym przykładem jest refleksja Hioba: „Nagi wyszedłem z łona matki i nagi tam wróć. Dał Pan i zabrał Pan. Niech będzie imię Pańskie błogosławione!” (Hi 1,21). Paweł w Rz 7,14–24.

Audytorium według nowej retoryki to nie tyle słuchacze argumentacji, ile ta grupa, którą mówca chce przekonać⁵². Mówca może zwracać się do grupy swoich zwolenników, którzy podzielają zarówno założenia i ich interpretację, jak i wnioski końcowe. Ten typ argumentacji należy do najłatwiejszych, a jej skutkiem jest wzmocnienie przekonania tej części audytorium do reprezentowanego stanowiska i nowe uzasadnienie braku słuszności poglądów przeciwnych. Dokonuje się wówczas nowa integracja wokół wartości, które zdają się być zakwestionowane⁵³. Ten typ argumentacji jest typowy dla przemówień politycznych na zjazdach partii, w propagandzie wobec społeczeństwa żyjącego w systemie totalitarnym, czy w indoktrynacji zamkniętych sekt.

Do założeń wstępnych w perswazji należy możliwość porozumienia się autora wypowiedzi i audytorium oraz zrozumienia argumentacji (język i przyjęta frazeologia), możliwość przekazania argumentacji (przemówienie i słuchanie, przesłanie i przyjęcie listu), pragnienie nawiązania i podtrzymania kontaktu umysłowego⁵⁴, pragnienie przekonywania poprzez sformułowaną argumentację ze strony autora wypowiedzi oraz gotowość przyjmowania perswazji ze strony audytorium⁵⁵. O sukcesie perswazji decyduje wybór twierdzeń, do których można się odwołać w argumentacji. Są one związane z wartościami, będącymi podstawą porozumienia między mówcą a audytorium, od których się wychodzi, by osiągnąć zamierzone zmiany⁵⁶. Konieczne jest nie tylko rozpoznanie wartości akceptowanych przez audytorium, lecz także rozpoznanie stopnia ich akceptacji⁵⁷.

Celem argumentacji i zastosowanych w niej technik jest – wychodząc z przyjętych twierdzeń – wzmocnić lub osłabić akceptację innych twierdzeń lub przekonać do nowych (mogą je stanowić przeformułowane tezy wyjściowe). Argumenty „za” lub „przeciw” dla tak rozumianych twierdzeń mogą być słabsze lub mocniejsze (ale nie prawdziwe lub fałszywe). Dlatego

⁵² Przy pełnej sali sądowej prokurator, czy obrońca, zwraca się do ławy przysięgłych i ze względu na jej skład dobiera sposób argumentacji.

⁵³ Por. Logika, s. 165–166.

⁵⁴ Por. Perelman § 1 (Demonstration and Argumentation), s. 13–14; Perelman § 3 (The Speaker and His Audience), s. 17–19.

⁵⁵ Por. Perelman § 2 (The Contact of Minds), s. 14–17. Paweł, już po aresztowaniu w świątyni (Dz 21,33–35), stojąc na schodach, „dał znak ręką ludowi, a gdy nastala zupełna cisza, odezwał się po hebrajsku” (Dz 21,40). Zastosował środki, które umożliwiły mu przemówienie, zrozumienie i słuchanie z zainteresowaniem. Autor Dziejów relacjonuje: „Usłyszawszy, że mówi w języku hebrajskim, uciszli się jeszcze bardziej” (Dz 22,2). Według relacji Dziejów Apostolskich kilka mów Pawła zostało jednak przerwanych, a tym samym skończyła się możliwość jego oddziaływania perswazyjnego (por. Dz 17,32; 22,22; 23,7–10). W Efezie, w związku z rozruchem spowodowanym przez Demetriusza, uniemożliwiono mu wręcz wygłoszenie przemówienia (por. Dz 19,30–31). Wówczas też ani strona chrześcijańska, ani żydowska nie miały możliwości przedstawienia argumentacji, mimo zgromadzenia się mieszkańców miasta dla rozpatrzenia sprawy, która ich dotyczyła (por. Dz 19,32–34).

⁵⁶ Paweł w mowie po aresztowaniu w świątyni odwołuje się na początku do wspólnoty z audytorium: „Ja jestem Żydem urodzonym w Tarsie w Cylicji. Wychowałem się jednak w tym mieście, u stóp Gamaliela otrzymałem staranne wykształcenie w Prawie ojczystym. Gorliwie służyłem Bogu, jak wy wszyscy dzisiaj służycie...” (Dz 22,3).

⁵⁷ Por. Logika, s. 148–149.

też wpływają mocniej lub słabiej na stopień przekonania do nich audytorium. Pod wpływem argumentacji na rzecz twierdzeń zmienia się hierarchia wartości u adresata perswazji⁵⁸.

W każdej argumentacji przyjmuje się, że audytorium posiada pewne poglądy wstępne i jest zintegrowane wokół jakichś wartości. Wynika to z przynależności do określonego kręgu kulturowego, narodu, wspólnoty języka lub dialektu, czy społeczności. Przyjmowane poglądy wstępne wynikają z naśladowania rodziców, wychowania, identyfikacji z bohaterami i idolami oraz z planowanego oddziaływania wobec tak pojętego audytorium⁵⁹. Zmiany wobec poglądów wstępnych mogą dokonywać się na podstawie różnych argumentów, poczynając od groźby i obietnicy nagrody poprzez odwołanie się do miłości własnej, zasady przyjemności, poczucia honoru, szacunku wobec tradycji, czy zasad religii oraz instytucji obdarzanych autorytetem.

III. PUNKT WYJŚCIA ARGUMENTACJI

Druga część rozprawy Chaima Perelmana i Lucie Olbrechts-Tyteca omawia zagadnienia, które grupuje pod tytułem „Punkt wyjścia argumentacji”. W nich zaś określa bliżej charakter argumentacji, a następnie użyte fakty, wartości i *loci communes* oraz ich retoryczne wykorzystanie.

1. Charakter argumentacji

Arystoteles jedynie mowie sądowej i doradczej przypisywał doprowadzenie do podjęcia decyzji⁶⁰. Tymczasem według Chaima Perelmana to trzeci rodzaj mowy, epideiktyczny⁶¹, nie tylko zawiera duży potencjał perswazyjny, ale wręcz – po jego nowym zdefiniowaniu – może stanowić jedyny rodzaj argumentacji opisywany przez retorykę⁶². Rodzaj epideiktyczny sprawia bowiem nową łączność duchową audytorium wokół wartości, które są przedmiotem perswazji⁶³. Najbardziej zgodnym z antyczną

⁵⁸ Por. tamże, s. 150.

⁵⁹ Paweł, broniąc się przed Sanhedrynem, świadomie odwołał się do poglądów, które różniły faryzeuszów od saduceuszów: „Wiedząc zaś, że jedna część składa się z saduceuszów, a druga z faryzeuszów, wołał Paweł przed Sanhedrynem: »Jestem faryzeuszem, bracia, i synem faryzeuszów, a stoję przed sądem za to, że spodziewam się zmartwychwstania umarłych«” (Dz 23,6).

⁶⁰ Por. Arystoteles, *Retoryka* I, 3 [1358 b 1–7].

⁶¹ W języku polskim jest on określany jako: pochwalny, demonstratywny, okazjonalny, pokazowy, popisowy.

⁶² Przyjmując klasyczny podział na trzy rodzaje mowy, najłatwiej jest osiągnąć *consensus* w rodzaju pokazowym, zaś najtrudniej w doradczym, gdy decyzja ma zapaść przez głosowanie uprawnionych do tego osób. Rzadko bowiem ma miejsce jednomyślność. W przypadku rodzaju sądowego *consensus* dotyczy jednej ze stron, gdy druga (niezadowolona) – może dochodzić swoich racji przez odwołanie się do wyższej instancji. Por. J. Ziomek, *Retoryka opisowa...*, s. 93.

⁶³ Por. Perelman § 51 (Epideictic Genre), s. 47–51.

klasyfikacją przykładem rodzaju epideiktycznego są uroczystości rocznicowe i przypomnienie, poprzez świętowanie, wydarzeń wspólnych dla określonej społeczności, ale także przywoływanie legend i tradycji związanych z własnym kręgiem kulturowym. Podobny skutek retoryczny sprawia także propagowanie wartości uniwersalnych i twierdzeń akceptowanych przez wszystkich. Oba typy perswazji sprawić mogą nową integrację audytorium i określone zmiany w hierarchii wartości⁶⁴.

Argumentacja dokonuje się albo za pomocą języka audytorium, albo języka zrozumiałego dla audytorium. Taki stan jest przejawem wspólnoty kulturowej, językowej, zawodowej lub przynależności do jakiejś grupy. Praktycznie to język potoczny przekonuje na rzecz twierdzeń i wartości przedstawianych audytorium. Nim też – a nie językiem sformalizowanym, czy zawodowym żargonem – posługują się pisarze i poeci, politycy i dziennikarze, prawnicy i krytycy, popularni teologowie i kaznodzieje, a więc ludzie oddziałujący w sposób realny na audytorium⁶⁵.

Argumentacja – jak ją pojmuje Chaim Perelman – nie stara się przekonać do jakiegoś twierdzenia wyłącznie dlatego, że jest ono prawdziwe. Jedno z kilku przedstawionych twierdzeń zostaje wybrane, bo w danej sytuacji ono jest bardziej słuszne, bardziej przydatne, bardziej dogodne lub rozsądne, czym bardziej odpowiada aktualnym uwarunkowaniom⁶⁶. Argumentacja retoryczna, w odróżnieniu od sformułowań logiki formalnej, musi liczyć się ze zdolnością akceptacji i możliwą reakcją audytorium. Nie może także dopuścić do błędu *petitio principii*, w sensie uchybienia zasadom perswazji⁶⁷, a więc zakładać akceptacji dla tezy, do której chce się przekonywać w argumentacji. Z tym wiąże się problem trafnego określenia przez mówcę opinii i przekonań audytorium, do którego się zwraca. Można zakładać, że sędzia i ława przysięgłych akceptują obowiązujący porządek prawny. Mówca na zjeździe partii przyjmuje, że zgromadzeni członkowie utożsamiają się przynajmniej z założeniami programowymi tej partii⁶⁸. O faktycznym przekonaniu audytorium można wnioskować z odpowiedzi na umiejętnie sformułowane pytania, zaś o stopniu akceptacji jakichś wartości lub ocen moralnych w danej grupie społecznej informują np. badania opinii publicznej⁶⁹.

Autor perswazji znajduje się w stanie chwiejnej równowagi „między informacją a redundancją”, jak to określa w swoich badaniach U. Eco⁷⁰.

⁶⁴ Por. Logika, s. 150–152.

⁶⁵ Por. tamże, s. 157–158.

⁶⁶ W wyjątkowych przypadkach pierwszeństwo mają inne wartości niż prawda. Ch. Perelman podaje jako przykład dobre imię osoby prywatnej, przedawnienie, ograniczenie zdolności procesowych ze względu na przynależność religijną lub sytuację społeczną. Por. Logika, s. 59–60.

⁶⁷ Por. Perelman § 28 (Argumentation ad Hominem and Begging the Question), s. 110–114.

⁶⁸ Por. Perelman § 26 (Agreements of Certain Special Audiences), s. 99–104.

⁶⁹ Por. Logika, s. 158–159.

⁷⁰ Tekst redundantny to zbyt długi w stosunku do ilości zawartej w nim informacji (może być piękny i poprawny literacko). Tekst nieredundantny to np. telegram, co wynika z jego funkcji (wyłącznie informacja wobec adresata, który zrozumie skrócony zapis).

Z jednej strony bowiem musi odwołać się do wiedzy, wartościowania i dotychczasowych decyzji audytorium (redundancja), z drugiej – pragnie on przekonać audytorium do nowych treści (informacja)⁷¹. Te stwierdzenia włoskiego uczonego uzupełniają analizy Chaima Perelmana.

2. Fakty, wartości i *loci communes*

W przypadku zróżnicowanego lub trudnego do określenia audytorium nie pozostaje nic innego jak przyjąć za twierdzenia wyjściowe takie, jakie zdają się być powszechne, a więc przyjmowane przez wszystkich ludzi. Tzw. *loci communes* (*locus communis*)⁷² to takie wartości i przekonania, które należy przyjmować i brać pod uwagę w każdej dyskusji⁷³. Stanowią one punkty oparcia w argumentacji, treściowe lub formalne. Treściowe przynależą przede wszystkim do sztuki wynajdywania (*inventio*), a formalne bardziej do argumentacji⁷⁴. Mogą one być wyzyskane przez mówcę w formie dostosowanej do dyskusji, np. jako maksyma czy zasada, by były użyteczne jako punkt wyjścia w argumentacji⁷⁵. *Loci communes* pełnią w argumentacji podobną rolę jak aksjomaty w logice formalnej. O ile jednak aksjomaty są jednoznaczne i oczywiste (przynajmniej w koncepcji Arystotelesa), o tyle *loci communes* są powszechnie przyjmowane ze względu na ich wieloznaczność i możliwość różnej wykładni. Podobnie bowiem jak uznanie dla tych samych faktów i wartości nie oznacza zgody na ich interpretację, tak i przyjęcie *loci communes* nie oznacza zgody na sposób ich zastosowania i na wnioski z nich wypływające. Te same terminy, fakty, wartości i *loci communes* mogą być różnie rozumiane i interpretowane⁷⁶.

Mówca z wielu faktów, wartości i *loci communes* wybiera tylko niektóre, by uczynić z nich punkt wyjścia dla prowadzonej argumentacji. Ich wagę może podkreślić poprzez różne techniki prezentacji i figury retoryczne⁷⁷.

⁷¹ Por. U. Eco, *Pejzaż semiotyczny*, tłum. A. Weinsberg, Warszawa 1972, s. 128. Tenże autor wskazuje trzy różne znaczenia terminu „retoryka”: 1) badanie ogólnych warunków dowodzenia perswazyjnego; 2) technika generatywna, czy dysponowanie mechanizmami argumentacyjnymi; 3) zasób sprawdzonych już technik argumentacyjnych. Por. J. Ziomek, *Retoryka opisowa...*, s. 11.

⁷² Odpowiednikiem w dyskusji specjalistów w jakiejś dziedzinie są *loci specifici*.

⁷³ Opisuje je Arystoteles w *Topikach* i *Retoryce*, określając jako „wspólne punkty odniesienia” dla różnych dziedzin, nie mających nic wspólnego z sobą (por. *Retoryka* I, 2 [1358 a 13–21]).

⁷⁴ Por. Perelman § 21 (*Loci*), s. 83–85.

⁷⁵ Ch. Perelman omawia *loci communes* i ich użycie w paragrafach 21–25: *Loci of Quantity* (§ 22), *Loci of Quality* (§ 23), *Inne loci* (§ 24). Tam też odnośniki do dzieł innych autorów. Przykładem toposu ilości jest sformułowanie: „lepsze jest to, co jest korzystne dla większej liczby”, a jego zastosowanie znajdujemy w argumentacji Kajfasza: „lepiej jest dla was, gdy jeden człowiek umrze za lud, niż miałby zginąć cały naród” (J 11,50). Topos jakości może być sformułowany jako zasada: „lepiej jest czynić dobro niż zło” oraz „lepiej jest ocalić komuś życie niż kogoś go pozbawić”, a odwołuje się do niej Chrystus, gdy zwraca się z pytaniem retorycznym do faryzeuszów po uzdrowieniu w szabat człowieka z uschlą ręką: „Co wolno w szabat: uczynić coś dobrego czy coś złego? Życie ocalić czy zabić?” (Mk 3,4; Łk 6,9).

⁷⁶ Por. Logika, s. 160–161, 165; Perelman § 33–35.

Może więc wybrane dane powtarzać⁷⁸ albo wzmacniać ich znaczenie przez rozwinięcie tematu⁷⁹, wyliczenie części całości⁸⁰, wprowadzenie mowy pozornie zależnej⁸¹, unaocznienie⁸², zmianę formy czasu – wbrew regułom gramatycznym⁸³. W odróżnieniu od logiki formalnej w retoryce ważną rolę pełni pojęcie „obecności”⁸⁴. Figury retoryczne można traktować jako ozdobniki, jeżeli nie pełnią funkcji perswazyjnej. Gdy natomiast służą argumentacji i są skuteczne, często nie zauważa się ich retorycznego charakteru⁸⁵.

Język służy argumentacji, bo pozwala w różny sposób ująć fakty⁸⁶, wartości⁸⁷ i *loci communes*⁸⁸. Można więc ujmować fakty przez dobór terminów⁸⁹ i wyrażeń⁹⁰, tworzenie neologizmów⁹¹ i określeń złożonych⁹².

⁷⁷ Por. Perelman § 37 (Techniczne problemy w przedstawieniu danych), s. 143–149.

⁷⁸ W relacji z „decyzji cesarskiej Piotra” wizja przeżywana przez Korneliusza jest powtórzona trzy razy (Dz 10,3–6; por. 10,22–23.30–32), podobnie jak i wizja, którą miał Piotr (Dz 10,11–16; por. 10,28; 11,5–10). Także postanowienia „Soboru Jerozolimskiego” są powtórzone dwukrotnie: raz jako propozycja Jakuba, drugi raz w formie listu (por. Dz 15,20.29).

⁷⁹ Takie rozwinięcie stanowią słowa Boga skierowane do Abrahama: „Weź swego syna jedyne, którego milujesz, Izaaka, idź do kraju Moria i tam złóż go w ofierze na jednym z pagórków, jakie ci wskażę” (Rdz 22,2). Początek zdania służy wzmocnieniu wartości gotowości Abrahama do złożenia ofiary z syna (syn, jedyny, umiłowany). To wszystko służy uzasadnieniu wartości posłuszeństwa Abrahama. Por. Perelman § 58 (Argument przez ofiarę), s. 248–255. Podobnie w odniesieniu do córki Jefegego (por. Sdz 11,34).

⁸⁰ W mowie wygłoszonej w świątyni Paweł najpierw stwierdza fakt prześladowania „drogi” wyznawców Jezusa jako Mesjasza (Dz 22,4a), a następnie wylicza akty prześladowcze: „głosząc nawet za karą śmierci, wiążąc i wtrącając do więzienia mężczyzn i kobiety...” (Dz 22,4bc).

⁸¹ Autor Dziejów Apostolskich uzasadnia niewinność Pawła wobec prawa rzymskiego, przytaczając dwie wypowiedzi stwierdzające ten fakt: „Kiedy odeszli, mówili jedni do drugich: ‘Ten człowiek nie czyni nic podpadającego pod karę śmierci lub więzienia’. A Agryppa powiedział do Festusa: ‘Można by zwolnić tego człowieka, gdyby się nie odwołał do Cezara’” (Dz 26,31–32).

⁸² Czyli takie przedstawienie wydarzeń jakby się rozgrywały aktualnie przed naszymi oczyma.

⁸³ Np. „Jeśli powiesz słowo, jesteś martwy” Por. Logika, s. 162.

⁸⁴ Por. Logika, s. 161. Zasadę tę ilustruje dobrze przykład z epoki kolektywizacji: „Wojciechu, robimy spółdzielnię rolniczą i każdy daje swoje, abyśmy mieli wszystko razem. Tak więc, dacie konia?” Wojciech: „Dam”. „Dacie krowę?”. Wojciech: „Dam”. „Dacie kozę?”. Wojciech: „Nie dam”. „Wojciechu, a czemuż to?”. Wojciech: „Bo kozę mam”

⁸⁵ Por. Perelman § 41 (Figury retoryczne i argumentacja), s. 167–171.

⁸⁶ Działalność wywiadowczą na korzyść wroga prowadzą „szpiedzy”, na naszą korzyść – „agenci”.

⁸⁷ W propagandzie realnego socjalizmu pojawiło się określenie „demokracja ludowa”, które miało wyrażać wyższość tego rodzaju demokracji nad innymi.

⁸⁸ Zasada „lepszego jest równość niż nierówność między ludźmi” jest przyjmowana powszechnie. W subtelnej krytyce systemu społecznego, który gwarantował równość obywateli, ludzie przynależący do klasy uprzywilejowanych zostają określani jako „równiejsi”

⁸⁹ Por. Perelman § 33 (On the Use of Notions), s. 130–133. W literaturze apologetycznej judaizmu bóstwa pogańskie to „cielce” (Ps 68,31), „idole”, „bożki” (Syr 30,19), „bałwany” (Ps 106,3). Por. F. Siebert, *Argumentation bei Paulus gezeigt an Röm 9–11*, Tübingen 1985, s. 43–44, (WUNT 34).

⁹⁰ Por. Perelman § 32 (Choice of Qualifiers), s. 126–130. Przykładem z Ewangelii jest charakterystyka Jana Chrzciciela, wypowiedziana przez Chrystusa w Mt 11,7–11a.

⁹¹ Badający neologizmy w Corpus Paulinum R. Popowski stwierdza, że w tej grupie pism występuje aż 107 wyrazów, których użycie nie zostało poświadczane we wcześniejszych z zachowanych pism ze starożytności. Por. R. Popowski, *Struktura semantyczna neologizmów w Listach świętego Pawła z Tarsu*, Lublin 1978, s. 22.

⁹² W Corpus Paulinum termin „nomos” otrzymuje różne określenia. Pozytywne jest „Prawo Boże”, a jego przeciwieństwem jest „prawo grzechu” (por. Rz 7,25). Natomiast „prawo Ducha”

Działanie osób można wartościować przez proste zaliczenie do jakiejś grupy⁹³, czy przez techniki przerwania albo osłabienia wzajemnego oddziaływania między osobą a działaniem⁹⁴. Syntaksa pozwala także na podkreślenie terminów, okoliczności, osób⁹⁵. Łączenie zdań (współrzędnie, podrzędnie) umożliwia wpływ na kolejność zapoznawania się z kolejnymi treściami, ale i odbiór opisywanych faktów jako ułożonych według pewnej hierarchii. Wreszcie, przedstawienie faktów i wydarzeń może być na różnych poziomach ogólności⁹⁶.

3. Retoryczne wykorzystanie faktów, wartości i *loci communes*

Zgoda na podstawowe zasady jest pozorna, faktycznie bowiem przy przyjęciu określonych sformułowań pojawia się problem ich interpretacji. Przykładem *locus communis* są trzy zasady sformułowane przez Patrice'a Daya. Określa je jako zasada *konserwatywna, liberalna i socjalistyczna*⁹⁷. Zasada *konserwatywna* zakłada wyższość istniejącego stanu rzeczy, tradycji, zwyczajów, norm i instytucji. Kontynuacja przyjmowana jest za oczywistość, zaś zmiana wymaga uzasadnienia⁹⁸. Zasada *konserwatywna* pełni ważną rolę w argumentacji biblijnej⁹⁹ i praktyce życia Kościoła¹⁰⁰.

wyzwała spod „prawa grzechu i śmierci” (por. Rz 8,2).

⁹³ Por. Perelman § 73 (Grupa i jej członkowie), s. 321–327. W Liście do Galatów zdyskwalifikowane zostaje działanie nieznanych oponentów Pawła przez zaliczenie ich do „pseudobraci” (por. Ga 2,4–5).

⁹⁴ Można bowiem wartościować działanie osoby przez zakwestionowanie wolności jej decyzji lub wskazanie wpływu innej osoby (por. Ga 2,12). Por. Perelman § 71.

⁹⁵ W Rdz 3,13 dla podkreślenia winy węża zostaje zmieniony szyk zdania w wypowiedzi kobiety: „Wąż zwiódł mnie i zjadłam”.

⁹⁶ Praca rolnika może być określona w kategorii walki między dwoma systemami politycznymi: „Kaźda kupa gnoju, wywieziona na pole, to cios wymierzony w system imperialistyczny”. W podaniu o dotację lub umorzenie części pożyczki na inwestycję związaną z wymianą kotła CO z węglowego na gazowy jako uzasadnienie podaje się „uzyskanie efektu ekologicznego”.

⁹⁷ Opublikowane w P. Day, *Presumption*, [w:] *Actes du XIIIe Congrès international de philosophie*, Bd. 5, Wien 1970, s. 137–143.

⁹⁸ Por. Logika, s. 168.

⁹⁹ Zasada *konserwatywna* wyrażana jest w Biblii w różny sposób: „A teraz, Izraelu, słuchaj praw i nakazów, które uczę was wypełniać, abyście żyli i doszli do posiadania ziemi, którą wam daje Pan, Bóg waszych ojców. Nic nie dodacie do tego, co ja wam nakazuję, i nic z tego nie odejmiecie [podkr. R.P.], zachowując nakazy Pana, Boga waszego, które na was nakładam” (Pwt 4,1–2); „Dopóki niebo i ziemia nie przemina, ani jedna jota, ani jedna kreska nie zmieni się w Prawie, aż się wszystko spełni” (Mt 5,18). Teologia biblijna wypracowała prawa ciągłości, rozwoju i transpozycji w odniesieniu do wielkich tematów podejmowanych w różnych księgach, a które to prawa uzasadniają jedność orędzia biblijnego. Por. T. J e l o n e k, *Biblijna historia zbawienia*, Kraków 1982, s. 23–24.

¹⁰⁰ W myśleniu teologicznym ogromną rolę odgrywa „rozwój dogmatów”, który uzasadnia niezmienną objawienia Bożego. Idzie o uzasadnienie tożsamości pomiędzy „rozwinętym wykładem wiary” z „apostolskim wykładem objawienia” głoszonym w Jezusie Chrystusie. Por. *Rozwój dogmatów*, [w:] K. R a h n e r, H. V o r g r i m l e r, *Mały słownik teologiczny*, Warszawa 1987, kol. 395–396.

Druga, z trzech zasad podstawowych, *liberalna*, brzmi: „lepiej jest raczej zawsze pozostawiać ludziom swobodę podejmowania decyzji niż poddać ich przymusowi”¹⁰¹. Wszystko, co nie jest zabronione, jest dozwolone (domniemanie działa na korzyść wolności), a wszelkie ograniczenie wolności wymaga uzasadnienia¹⁰². Wreszcie, zasadę *socjalistyczną* można sformułować: „równość nie wymaga uzasadnienia, natomiast nierówność powinna je posiadać”. Każda z tych zasad z osobna stanowi *locus communis*, a więc jako twierdzenie oczywiste, nie wymagające uzasadnienia. Jednak każda z nich może stanowić podstawę do zakwestionowania dwu pozostałych¹⁰³. Ale także każda z nich, jeżeli ma stanowić podstawę argumentacji, wymaga bliższego określenia jej treści i uwzględnienia aktualnej jej interpretacji w audytorium, do którego ma być adresowana perswazja¹⁰⁴.

O ile aksjomaty i rozumowanie logiczne można rozpatrywać jako system ponadczasowy i niezależny od jakiegokolwiek kontekstu, o tyle argumentacja jest zawsze w odniesieniu do konkretnego audytorium, w określonym kontekście psychospołecznym. Ten ostatni tworzą: faktyczna wolność wypowiedzi¹⁰⁵, uwarunkowania polityczne, ekonomiczne, kulturowe, ideologiczne¹⁰⁶ i inne¹⁰⁷.

Po ustaleniu aksjomatów i zaakceptowaniu reguł dedukcji wystarczy je poprawnie stosować, by dowodzić twierdzeń, które są niepodważalne i do przyjęcia przez wszystkich. Inaczej jest w argumentacji. W niej fakty, wartości i *loci communes* mogą być w różny sposób interpretowane, zaś argumenty mogą być silniejsze lub słabsze, trafne w odniesieniu do danego audytorium lub nieodpowiednie, albo też prowadzące do różnych (niekiedy przeciwstawnych) wniosków¹⁰⁸. Zastosowane argumenty mogą wzajemnie się wzmacniać lub osłabiać¹⁰⁹. Dlatego też *argumentacja*, w odróżnieniu od

¹⁰¹ Sformułował ją J. Stuard Mill (*On Liberty*, rozdz. I).

¹⁰² Por. Logika, s. 168. Paweł ustosunkowuje się do tego typu zasady, dominującej w Koryncie: „wszystko wolno” (por. 1 Kor 6,12.12; 10,23.23), uzasadniając jej ograniczenia.

¹⁰³ Tak np. opierając się na zasadzie socjalistycznej, dla zrealizowania równości społecznej trzeba zakwestionować zasadę konserwatywną (status quo w dziedzinie posiadania) i liberalną (wolność ciągłego bogacenia się).

¹⁰⁴ Por. Logika, s. 168–169.

¹⁰⁵ S. Mrozek mógł zakwestionować wszechwładne w propagandzie pojęcie postępu jedynie na sposób zartu semantycznego, dowodząc (w formie rozważania wewnętrznego), że forma gramatyczna „robię postęp” nie funkcjonuje w języku potocznym. Zob. S. M r o z e k, *Rano, rano, raniutko*, [w:] *Małe prozy*, Kraków 1990, s. 115.

¹⁰⁶ Przejawem ograniczenia w wypowiedzi jest autocenzura będąca przejawem tzw. politycznej poprawności (political correctness).

¹⁰⁷ Por. Logika, s. 167.

¹⁰⁸ Można ustalony fakt, dotąd zinterpretowany na korzyść adwersarza, wyzyskać na rzecz tezy przeciwnej. Jest to tzw. *retorsio argumenti*. Gdy ktoś uzasadnia zaniechanie kary młodym wiekiem sprawcy, można odwrócić argumentację, uzasadniając: właśnie dlatego, że jest młody, trzeba go ukarać, by na przyszłość nie czynił rzeczy gorszych. Tego typu chwytów użytecznych w prowadzeniu sporu zawiera dziełko A. Schopenhauera pt. *Erystyka, czyli sztuka prowadzenia sporów* (wyd. 5, Warszawa 2001).

¹⁰⁹ Por. Perelman § 99 (Interakcja przez konwergencje), s. 471–474. Argumenty wzmacniają się, gdy wszystkie zmiernają ku wspólnemu celowi (konwergencja) lub wręcz zgadzają się i pokrywają ze względu na ten cel, a nie ma napięcia między nimi (kongruencja). Przykładem kongruencji jest

dowodzenia, nie jest nigdy niepodważalna, a zgoda panuje częściej w odniesieniu do jej punktu wyjścia niż do wniosków¹¹⁰.

IV. TECHNIKI ARGUMENTACJI

Ostatnia z trzech części filozoficznej rozprawy o argumentacji poświęcona jest sposobom argumentowania, ich klasyfikacji i ich wzajemnemu oddziaływaniu.

1. Techniki łączenia i rozszczepiania pojęć

Chaim Perelman przeanalizował prawie 100 rodzajów argumentacji i omówił je w III części swego monumentalnego traktatu¹¹¹, dzieląc je na techniki łączenia i rozszczepiania pojęć¹¹². Techniki łączenia obejmują trzy grupy argumentów:

- 1) argumenty quasi-logiczne (§ 46–59),
- 2) argumenty oparte na strukturze rzeczywistości (§ 61–77)¹¹³,
- 3) argumenty fundujące strukturę rzeczywistości (§ 78–88)¹¹⁴.

Techniki rozszczepiania pojęć omawia Chaim Perelman w czwartej grupie argumentów, której nadaje tytuł: *The Dissociation of Concepts* (§ 89–96).

Argumenty *quasi-logiczne* (§ 46–59) przypominają w swej konstrukcji argumentację logiczną. Posługują się np. *definicją* i *analizą*¹¹⁵, odwołują się do *zasady równości*¹¹⁶, *tożsamości* lub *sprzeczności*, argumentują *przez poświęcenie*¹¹⁷ itd. Zawsze jednak mogą być podważone lub przeciwstawione im argumenty dowodzące racji przeciwnych¹¹⁸.

argumentacja w perykopie Syr 38,25–30, w której autor dowodzi poprzez opis zaangażowania w różnych zawodach, że wszelka aktywność zawodowa uniemożliwia zdobycie mądrości właściwej dla uczonych w Piśmie. Por. F. Siegert, *Argumentation bei Paulus...*, s. 81.

¹¹⁰ Por. Logika, s. 169.

¹¹¹ Por. Perelman, Part III, (Techniques of Argumentation), s. 185–514.

¹¹² Por. Logika, s. 170.

¹¹³ Perelman, Part III, 2 (Arguments Based on the Structure of Reality), s. 261–350.

¹¹⁴ Perelman, Part III, 3 (The Relations Establishing the Structure of Reality), s. 350–411.

¹¹⁵ Por. Perelman § 51 (Analyticity, Analysis, and Tautology), s. 214–218. F. Siegert twierdzi, że w Septuagincie nie ma ani jednej definicji w rozumieniu Arystotelesa. Por. F. Siegert, *Argumentation bei Paulus...*, s. 54. Rodzajem definicji jest natomiast wyliczenie cech miłości w 1 Kor 13,4–8.

¹¹⁶ Por. Perelman § 52 (Zasada sprawiedliwości), s. 218–221. W Biblii przejawem tego typu argumentacji jest *ius talionis*: „oko za oko, ząb za ząb, rękę za rękę, nogę za nogę, oparzenie za oparzenie, ranę za ranę, siniec za siniec” (Wj 21,24–25).

¹¹⁷ Por. Perelman § 58 (Argument przez ofiarę), s. 248–255. Biblijnym przykładem tej argumentacji jest prośba Mojżesza do Boga po sporządzeniu posagu cielca przez Izraelitów na pustyni: „Przebacz jednak im ten grzech! A jeśli nie, to wymaż mię natychmiast z Twej księgi, którą napisałeś” (Wj 32,32).

¹¹⁸ Por. Logika, s. 170.

Argumenty *oparte na strukturze rzeczywistości* to m.in. odwołanie się do *związków następstwa*¹¹⁹, *przyczynowości*¹²⁰ i *współistnienia*¹²¹. Z tej grupy znajdujemy w Biblii m.in. argument *pragmatyczny* (np. w perswazji skierowanej do Boga)¹²², argument z *autorytetu* oraz z *autorytetu osoby trzeciej*¹²³, a także argumentację *eksponującą cele i środki*¹²⁴. Do najczęściej wyzyskiwanych technik argumentacji należy argument *podwójnej hierarchii wartości*¹²⁵.

Argumenty *fundujące strukturę rzeczywistości* to m.in. *przykład* (exemplum)¹²⁶, *wzór* (model, paradygmat)¹²⁷ i *analogia*¹²⁸ – by wymienić najważniejsze z tej grupy. Pierwszy z nich, *przykład*, ma miejsce, gdy pojedynczy przypadek zostaje wyzyskany dla uogólnienia. Odwołuje się argumentujący do tego, co jest, i wskazuje na podobieństwo z sytuacją będącą przedmiotem sporu¹²⁹. Wymagane jest przy tym, by zestawiane przypadki były wystarczająco podobne, a różnice nieistotne¹³⁰. W odróżnieniu od *przykładu*, który dotyczy tego, *co jest*, *wzór* odnosi się do tego, *co powinno być*. Przywołany *model* (paradygmat) może być przedstawiony jako *wzór* do

¹¹⁹ Por. Perelman § 61 (Powiązanie przyczynowe i argumentacja), s. 263–266. Kausalne powiązanie dwóch wydarzeń zawiera argumentacja w Am 3,3–5. Por. F. Sie g e r t, *Argumentation bei Paulus...*, s. 60.

¹²⁰ Por. Perelman § 63 (The Causal Link as the Relation of a Fact to Its Consequens or of a Means to Its End), s. 270–273. Rzeczy pozwalają się oceniać na podstawie jednego faktu lub celu (np. Jr 51,7–8; Za 7,5–6). Por. F. Sie g e r t, *Argumentation bei Paulus...*, s. 61–62.

¹²¹ Por. Logika, s. 170.

¹²² Por. Perelman § 62 (Argument pragmatyczny), s. 266–270. Mojżesz argumentuje na rzecz odwrócenia gniewu Boga od ludu, który uczynił cielca: „Czemu to mają mówić Egipcjanie: W złym zamiarze wyprowadził ich, chcąc ich wygubić w górach i wygładzić z powierzchni ziemi? Odwróć zapalczywość Twego gniewu i zaniechaj zła, jakie chcesz zesłać na Twój lud” (Wj 32,12). Podobnie psalmista zwraca się do Boga: „Dlaczego mają mówić poganie: »Gdzie jest ich Bóg?« Niech na naszych oczach rozejdzie się wśród pogan wieść o pomście za przelaną krew Twoich sług (Ps 79,10).

¹²³ Por. Perelman § 70 (Argument z autorytetu), s. 305–310.

¹²⁴ Por. Perelman § 64 (Cele i środki), s. 273–279. Dla uzasadnienia braku karania grzeszników ze strony Boga autor natchniony argumentuje: „Nad wszystkim masz litość, bo wszystko w Twej mocy, i oczy zamykasz na grzechy ludzi, by się nawrócili” (Mdr 11,23). Por. F. Sie g e r t, *Argumentation bei Paulus...*, s. 62.

¹²⁵ Por. Perelman § 76 (The Double Hierarchy Argument as Applied to Sequential Relations and Relations of Coexistence), s. 337–345. Tu należą argumenty *a fortiori* (ze wzmocnienia), zarówno *a minori ad maius*, jak i *a maiori ad minus*. Pierwsza znajduje zastosowanie w regule negatywnej: jeżeli nie wolno mniej, tym bardziej nie wolno więcej; druga w odniesieniu do reguły pozytywnej: jeżeli wolno więcej, to tym bardziej wolno mniej. Przykład biblijny *a minori ad maius*: „Mozolnie odkrywamy rzeczy tej ziemi, z trudem znajdujemy, co mamy pod ręką – a któż wysłodzi to, co jest na niebie?” (Mdr 9,16) oraz *a maiori ad minus* w argumentacji Rz 5,6–11.

¹²⁶ Por. Perelman § 78 (Argumentation by Example), s. 350–357.

¹²⁷ Por. Perelman § 80 (Model and Anti-Model), s. 362–368.

¹²⁸ Por. Perelman § 81 (What Is Analogy?), s. 371–375.

¹²⁹ Ścisłe mówiąc, *exemplum* nie wymaga dowodzenia, bo do faktów odnosi się jedynie przez podobieństwo. *Exemplum* może mieć różną długość i formę, a najkrótszą jest *antonomazja*, czyli użycie imienia dla wyrażenia określonej cechy, np. to Ksantypa. Por. J. Z i o m e k, *Retoryka opisowa...*, s. 107.

¹³⁰ Przypowieść o przewrotnych rolnikach (Mt 21,33–44 i par.) została zrozumiana przez arcykapłanów i faryzeuszów jako przykład odnoszący się do nich (Mt 21,45).

naśladowania lub jako *antymodel*, którego nie należy naśladować. *Modelem* może być sam argumentujący, osoba trzecia lub Istota Doskonała¹³¹.

Analogia, wraz z *powiązaniem symbolicznym*¹³², należy do najczęstszych narzędzi opisu relacji między rzeczami. Ogólny schemat analogii można zapisać następująco: A ma się do B jak C do D¹³³. Analogia ma objaśnić mniej znaną relację (A do B) za pomocą bardziej znanej (C do D), zwanej *phore*. O ile w proporcji matematycznej równość stosunków jest symetryczna (2 : 3 = 4 : 6), o tyle w analogii stosunek między tematem dyskursu (A do B) a *phore* (C do D) jest asymetryczny¹³⁴. Obszar, z którego bierze się obrazy, jest charakterystyczny dla danej kultury, z tendencją do poszukiwań w przeszłości, wśród odniesień obowiązujących już dawniej¹³⁵.

Siła dowodowa analogii zależy od tego, czy jest ona weryfikowalna. Możliwość jej weryfikacji przez doświadczenie pozwala określić, w jakiej mierze można z niej wnioskować¹³⁶. Brak możliwości weryfikacji jednej analogii daje okazję, by przeciwstawić jej inną¹³⁷. Z kilku możliwych analogii powinno się wybrać najlepiej uzasadnioną¹³⁸. W takiej jednak sytuacji, bez obiektywnej weryfikacji, zastosowana analogia kształtuje filozoficzną lub teologiczną koncepcję rzeczywistości¹³⁹. Równocześnie można zauważyć, że każda oryginalna filozofia dla wprowadzenia nowej wizji świata używa nowej dominującej analogii, którą może uzasadnić tylko na drodze argumentacji¹⁴⁰.

Odmianą „narracyjną” analogii jest *przypowieść*. Zostaje w niej opowiedziana część *obrazowa* jakiejś analogii. Część rzeczowa może być przez pewien czas ukryta, jak to miało miejsce w przypadku bajki opowiedzianej przez Natana wobec Dawida (por. 2 Sm 12). *Alegoria* zaś to rodzaj analogii,

¹³¹ Por. Perelman § 81 (The Perfect Being as Model), s. 368–371. Bóg odpoczywający w szabat, po sześciu dniach stwarzania, stanowi paradygmat świętowania tego dnia (por. Rdz 2,2–3).

¹³² Por. Perelman § 75 (Powiązanie symboliczne), s. 331–337.

¹³³ Biblijny przykład analogii: „Skorupy klei, kto głupiego poucza” (Syr 22,9).

¹³⁴ To dlatego w metodologii naukowej *analogia* może stanowić co najwyżej narzędzie do budowania hipotez, ale nie dowodzenia. Por. Logika, s. 174.

¹³⁵ To dlatego wciąż chętnie są wykorzystywane naturalne analogie, zauważone i zastosowane już dawniej. W starożytności w ogóle odwoływano się do życia rolniczego, mitologii, religii i obserwacji ludzkich zachowań. Współczesne nowe analogie tworzy się m.in. z wyników badań naukowych i zachowań ludzkich. Por. F. Sie g e r t, *Argumentation bei Paulus...*, s. 72–73.

¹³⁶ Tak np. gdy chce się wnioskować o właściwościach prądu elektrycznego na podstawie analogii do prądu rzeki.

¹³⁷ W Biblii relacja człowieka do Boga jest określona przez liczne analogie: człowiek wobec Boga jest jak obraz do rzeczywistości (Rdz 1,27), jak dziecko do Ojca (Pwt 14,1; Jr 4,22; Mdr 2,13; Ef 5,1; Ga 4,6), jak garnek do garncarza (Iz 29,16), jak sługa do Pana, jak poddany do króla itd. Odwołanie się do jednej analogii tworzy jedną z możliwych antropologii.

¹³⁸ Tak Biblia podsuwa szereg analogii do opisu działania Ducha Świętego na człowieka. Cyryl Jerozolimski w Katechezie 16 *O Duchu Świętym* odwołuje się do tekstu J 7,37–39 i wyciąga wnioski odnośnie do działania Ducha Świętego na podstawie analogii do dobroczynnego działania wody.

¹³⁹ Choć zawsze może być postawiony zarzut: „to tylko analogia” i choć wszystkie porównania kuleją, bo dostrzegają jeden aspekt sprawy, to jednak analogie można wzmocnić przez mnożenie poręcznych powiązań między częścią obrazową a rzeczową. Por. Perelman § 86 (The Status of Analogy), s. 393–398; F. Sie g e r t, *Argumentation bei Paulus...*, s. 75–76.

¹⁴⁰ Por. Logika, s. 175–176.

w której przedstawia się tylko część obrazową, bo odniesienie do rzeczy powinien sobie tworzyć słuchacz poprzez „poprzeczne” powiązania między odpowiednimi detalami¹⁴¹.

Skróconą odmianą analogii jest *metafora*, w której – zamiast schematu „A do B jest jak C do D” – funkcjonuje zestawienie „A do D”¹⁴². Analogia może ulec leksykalizacji albo „uśpieniu”, gdy tak wejdzie w obieg języka, że nie jest postrzegana jako analogia. Uśpiona metafora może być „zbudzona”¹⁴³.

Dla celu argumentacyjnego można odwoływać się do istniejących powiązań między przeciwieństwami¹⁴⁴, ale także sam argumentujący może rozerwać lub uczynić luźniejszym powiązanie istniejące w umyśle słuchacza¹⁴⁵. Typowym przykładem *rozszczepiania pojęć* jest przeciwstawienie *rzeczywistości* i *pozoru*¹⁴⁶. W przypadku braku zgody można jedną wartość lub stwierdzenie zdyskwalifikować jako złudzenie lub pozór¹⁴⁷. Podobnie w przypadku konfliktu wartości można poświęcić jedną wartość na rzecz drugiej albo podporządkować jedną drugiej. Dla tego celu pojęcie związane z wartością, którą chce się podporządkować, należy rozszczepić, a niektóre jego aspekty uznać za pozorne¹⁴⁸.

Przeciwstawienia wywodzące się z filozofii rozumianej jako sposób opisu świata są dwojakiego rodzaju: dysocjacja *stopniowa* (przeciwstawienie co do stopnia)¹⁴⁹ oraz dysocjacja *antyetyczna* (przeciwstawienie antyetyczne)¹⁵⁰. Kontekst wypowiedzi określa wartościowanie w obrębie

¹⁴¹ Taki sposób argumentacji tworzy Izajaszowa *Pieśń o winnicy* (Iz 5,1–7). Por. F. Siegert, *Argumentation bei Paulus...*, s. 72–73.

¹⁴² Por. Perelman § 87 (Metaphor), s. 398–405. Przykładem metafory jest sformułowanie „u stóp góry”, „wieczór życia”, zaś biblijne znaleźć można np. w Iz 1,9–10. Por. F. Siegert, *Argumentation bei Paulus...*, s. 76.

¹⁴³ Por. Perelman § 88 (Dormant Metaphors or Expressions with a Metaphorical Meaning), s. 405–410.

¹⁴⁴ Omówienie w Perelman § 61–88.

¹⁴⁵ Biblijnym przykładem jest rozszczepienie funkcjonujące w Jr 23,28c: „co ma wspólnego słoma z ziarnem”. Dla celu perswazyjnego zostaje także wprowadzone rozróżnienie odnośnie do „wstydu” w Syr 4,20–21. Por. F. Siegert, *Argumentation bei Paulus...*, s. 77.

¹⁴⁶ Por. Perelman § 90 (The „Appearance-Reality” Pair), s. 415–420.

¹⁴⁷ Wyróżnia to określenie „pozorny sukces”, „pozorna sprawiedliwość”, „złudny pokój”, itp. W argumentacji Pawła pojawia się termin „pseudoapostolowie” (2 Kor 11,13) i „pseudobracia” (2 Kor 11,26; Ga 2,4).

¹⁴⁸ Paweł, dowodząc wyższości wiary nad postawą oczekiwania usprawiedliwienia z Prawa, w Liście do Galatów ukazuje różne aspekty Prawa, które Prawo dyskredytują: 1. Prawo jest wtórne wobec uprzedniej obietnicy danej Abrahamowi (Ga 3,6–9). 2. Prawo nie daje usprawiedliwienia, ale sprawia przekleństwo. 3. Prawo miało charakter tymczasowy (por. Ga 3,19–28). 4. Prawo sprzeciwia się postawie synowskiej wobec Boga (por. Ga 4,1–7).

¹⁴⁹ Przykładem są pary: całość // część; przyczyna // następstwo; środek // cel; osoba // działanie. Dwie pary pojęć zestawia psalmista, uwzględniając wartościowanie audytorium w odniesieniu do jednej pary (sprawiedliwy // występny), a przekonując do wartościowania w odniesieniu do drugiej (odrobina // wielkie bogactwo): „Lepsza jest odrobina, którą ma sprawiedliwy, niż wielkie bogactwo występnych” (Ps 37,16).

¹⁵⁰ Przykładem może być: bogactwo // nędza; święty // grzesznik; bohater // tchórz. Przykład biblijny: „Duch daje życie; ciało na nic się nie przyda. Słowa, które Ja wam powiedziałem, są duchem i są życiem” (J 6,63).

pary pojęć¹⁵¹. Dlatego argumentując, trzeba uwzględnić faktyczne wartościowanie audytorium, a więc który element pary jest wyżej ceniony¹⁵².

Pary zdań przeciwstawnych są często częścią struktury z kolektywnego świata, ale równocześnie mogą być tworzone *ad hoc* i zmieniać swoje struktury¹⁵³. Ta technika jest ważna także z racji światopoglądowych. Jak zauważa bowiem Chaim Perelman, „każde ukształtowanie struktury rzeczywistości łączy się z uwypukleniem znaczenia pewnych jej aspektów, a mianowicie ocen towarzyszących. Gdy jednak pewna wizja rzeczywistości nabiera charakteru oczywistego i przestaje być przedmiotem sporu, uznaje się ją za wierny obraz świata, nie dostrzegając tkwiących u jej podłoża ocen. Tak oto każda ogólnie przyjęta koncepcja naukowa traci z pola widzenia założenia filozoficzne, które ją uzasadniały, gdy była jeszcze nowa i rewolucyjna”¹⁵⁴.

2. Oddziaływanie argumentów i uwagi końcowe

Ostania (piąta) część trzeciego rozdziału traktatu o argumentacji Chaima Perelmana i Lucie Olbrechts-Tyteca omawia oddziaływanie argumentów w perswazji¹⁵⁵. W tych stwierdzeniach o charakterze podsumowującym zostaje wpieryw przypomniana prawda o względnej wartości użytych argumentów. Ich siła zależy bowiem najpierw od świata interpretacji audytorium¹⁵⁶. Sam mówca może wzmocnić wagę użytych argumentów, czy to przez odpowiednie sformułowanie wstępne, czy przez osłabienie wagi środków i wypowiedzi oponenta, czy przez uprzedzenie argumentu drugiej strony¹⁵⁷. Szczegółne znaczenie ma początek mowy¹⁵⁸, w którym mówca może siebie uwiarygodnić¹⁵⁹, nawiązać do sytuacji¹⁶⁰, zaintrygować słuchaczy¹⁶¹ i doprowadzić do zaakceptowania faktu przemówienia oraz zakłada-

¹⁵¹ O radykalnym przewartościowaniu w osobistym życiu pisze Paweł Apostoł w Flp 3,4–11.

¹⁵² Por. Perelman § 91 (Philosophical Pairs and Their Justification), s. 420–426.

¹⁵³ Tak jest np. w Za 1,4–6, gdzie początkowo dysocjacja *wasi ojcowie // prorocy* (Za 1,4) zostaje zrelatywizowana przez dysocjację między *prorokami*, dawno zmarłymi (Za 1,5), a obecnym Bożym pouczeniem (Za 1,6). Por. Perelman § 92 (The Role of Philosophical Pairs and Their Transformations), s. 426–436; F. Sie g e r t, *Argumentation bei Paulus...*, s. 78–79.

¹⁵⁴ Logika, s. 177.

¹⁵⁵ Por. Perelman § 97–105.

¹⁵⁶ Por. Perelman § 97 (Interakcja i relatywna moc argumentów), s. 460–465. Nieskuteczna mowa Pawła na Areopagu ma za przyczynę rozminięcie się świata interpretacji Apostoła i słuchaczy (por. Dz 17,30–32).

¹⁵⁷ Por. Perelman § 98 (Ocena mocy argumentacji jako faktor argumentacji), s. 465–471. Paweł bardzo umiejętnie wprowadza w partię apologetyczną w 2 Kor 10,1–2.

¹⁵⁸ Według klasycznej *dispositio* to EXORDIUM. Por. Perelman § 104 (The Order of the Speech and Conditioning of the Audience), s. 495–502.

¹⁵⁹ W sposób rozbudowany uwiarygodnia swoją wypowiedź prorok Amos (por. Am 3,1–8). Por. F. Sie g e r t, *Argumentation bei Paulus...*, s. 83.

¹⁶⁰ Paweł, rozpoczynając mowę na Areopagu, zwraca uwagę na religijność Ateńczyków, na którą ma wskazywać wielość obiektów kultu w tym mieście (por. Dz 17,23).

¹⁶¹ Prorocy nie wahają się sięgać po znaki dla zwrócenia uwagi i wzmocnienia wymowy słów. Tak Jeremiasz z polecenia Bożego obnosi jarzmo na szyi (por. Jr 27,2), by zwrócić uwagę na au-

nych treści i wartości¹⁶². Niekiedy nie trzeba budować autorytetu, bo jest uznany¹⁶³. W niektórych przypadkach służy wzmocnieniu siły perswazyjnej nazwanie imienne słuchaczy, a także powtarzanie tezy lub elementów strukturalnych¹⁶⁴.

W samej perswazji ważne jest ułożenie materiału oraz wzajemne oddziaływanie użytych argumentów. Od starożytności fakty (w *narratio*) mogły być przedstawiane według *ordo naturalis* lub *ordo artificialis* (inaczej: *more Homericum*)¹⁶⁵. Lepsze jest ujęcie nie od początku wydarzeń, ale od środka lub końca¹⁶⁶. Porządek wydarzeń w konstruowanej narracji może być realizowany jako *modus per tempora* (uporządkowanie chronologiczne) lub *modus per incrementum* (co do wzrostu). Wzmacniają się one wzajemnie, gdy zgodnie służą jednemu celowi perswazyjnemu¹⁶⁷ oraz gdy są odpowiednio uporządkowane¹⁶⁸ i dostosowane do audytorium. Rozbudowana argumentacja wymaga specjalnych toposów¹⁶⁹ i grozi zmęczeniem słuchaczy¹⁷⁰. Dlatego też retoryka wypracowała techniki łagodzenia niebezpieczeństwa długości argumentacji¹⁷¹.

Bywa, że wypowiedź jest w różny sposób ograniczona przez okoliczności zewnętrzne. Procedura dyplomatyczna, zasady postępowania w procesie sądowym, ograniczenia co do czasu wystąpienia, przyjęty porządek zebra-

---

tentyczne słowo Boga, różne od fałszywego proroctwa wypowiedzianego przez Chananiusza (por. Jr 28,10–17).

¹⁶² Por. Perelman § 103 (Order and Persuasion), s. 490–495.

¹⁶³ Por. Logika, s. 178.

¹⁶⁴ Por. Perelman § 105 (Order and Method), s. 502–514. Rozdziały 2 i 3 Księgi Amosa zawierają powtarzalną strukturę „Tak mówi Pan: Z powodu trzech występków... i z powodu czterech nie odwróć tego wyroku...”

¹⁶⁵ Por. K w i n t y l i a n, *Institutio oratoria* VII, 10, 11.

¹⁶⁶ Por. J. Z i o m e k, *Retoryka opisowa...*, s. 117. Paweł, relacjonując „Incydent Antiocheński” (Ga 2,11–14), rozpoczyna od stwierdzenia, które odnosi się do końca narracyjnego przedstawienia wydarzeń (Ga 2,11; por. 2,14).

¹⁶⁷ Por. Perelman § 99 (Interakcja przez konwergencje), s. 471–474.

¹⁶⁸ Podstawowym kryterium dla uporządkowania materiału jest jego skuteczność, a w faktycznym przemówieniu doświadczony mówca może zmienić kolejność argumentów, porządku mowy, uzupełnić, pominąć, ubogacić elementem aktualnym. Jak układać mocne i słabe argumenty, zależy od audytorium, np. „porządek Nestora”, który słabych żołnierzy dawał do środka, by ich brak umiejętności wyrządził jak najmniej szkody (*Iliada* IV, 297–300). Kto chce pobudzić rozum słuchaczy do współpracy, zaczyna od tezy, kto stawia na rolę uczuć – kończy tezą (np. Sdz 8,2–3). Por. Perelman § 104 (The Order of the Speech and Conditioning of the Audience), s. 495–502. F. S i e g e r t, *Argumentation bei Paulus...*, s. 83–84.

¹⁶⁹ Por. Perelman § 100 (Amplitude of the Argumentation), s. 474–479.

¹⁷⁰ Por. Perelman § 101 (The Dangers of Amplitude), s. 479–486. Podjęcie argumentów adwersarza może sprawić, że będą one nadal działać na audytorium. Por. F. S i e g e r t, *Argumentation bei Paulus...*, s. 82.

¹⁷¹ Należą do nich techniki przemilczenia (por. Perelman § 29), litotes (por. Perelman § 67), ustępstwa (np. na rzecz słuchaczy; por. Hi 9,2 nn.), zaznaczenie obcego autorytetu (por. Perelman § 70). Por. Perelman § 102 (Offsetting the Dangers of Amplitude), s. 486–490; F. S i e g e r t, *Argumentation bei Paulus...*, s. 83. Autor Listu do Hebrajczyków zaznacza skrócenie swojej wypowiedzi, wymieniając pominięte tematy: „Dlatego, pominąwszy podstawowe nauki o Chrystusie, przenieśmy się do tego, co doskonałe, nie zakładając ponownie fundamentu, jaki stanowią: pokuta zauczynki martwe i [wyznanie] wiary w Boga, nauka o chrztach i nakładaniu rąk, o powstaniu z martwych i sądzie wiecznym. A i to uczynimy, jeśli Bóg pozwoli” (Hbr 6,1–3).

nia – to niektóre możliwe przypadki. Także sam mówca powinien liczyć się z możliwością percepcji audytorium, taktem, przyjętym zwyczajem i zdrowym rozsądkiem¹⁷².

To krótkie przedstawienie zasad nowej retoryki na podstawie dzieła Chaima Perelmana oraz Lucie Olbrechts-Tyteca *Traité de l'Argumentation. La nouvelle rhétorique* miało ukazać specyfikę tego sposobu ujęcia problemu perswazji. Istotna różnica wobec innej metody, analizy retorycznej (*rhetorical criticism*), zasadza się na różnych założeniach i różnych opracowaniach natury filozoficznej. Nowa retoryka uznaje za retoryczny każdy tekst i każdy sposób argumentacji. W ten sposób okazuje się uniwersalnym narzędziem do opisu perswazji tak bogatej i różnorodnej księgi, jaką jest bez wątpienia Biblia. Przywoływane przez nas przykłady z różnych ksiąg biblijnych wskazują na przydatność i adekwatność nowej retoryki w analizie różnych tekstów Księgi Ksiąg.

DIE NEUE RHETORIK NACH CH. PERELMAN UND L. OLBRECHT-TYTECA

Z u s a m m e n f a s s u n g

Es werden die Grundzüge der Neue Rhetorik (*new rhetoric*) nach dem Werk *Traité de l'Argumentation. La nouvelle rhétorique* von Perelman und L. Olbrecht-Tyteca vorgestellt. Die Presentation wird in den Rahmen der Literaturgeschichte und der Bibelkunde gemacht. Wir möchten damit die Möglichkeiten der neuen Methode in der Bibelforschung präsentieren.

Der Artikel enthält vier Teilen. Nach dem geschichtlichen Kontext der neuen Methode (I) werden die Voraussetzungen von *new rhetoric* besprochen (II). In der neuen Rhetorik spielt die grosse Rolle Ausgangspunkt der Argumentation (III). Die konkreten Techniken der Argumentation schliessen die Regeln der klassischen Rhetorik und die aus den verschiedenen modernen humanistischen Forschungen stammenden Resultate ein (IV). Die Prinzipien der Neuen Rhetorik und die konkreten Hinweisen werden mit den Beispielen vor allem aus der Bibel illustriert.

¹⁷² Por. Logika, s. 178–179.